

Nemzetközi történésszkongresszus Bécsben

1918. október 21-én Bécsben, az alsó-ausztriai tartományi kormány ülés-
termében összeültek a birodalom parlamentjének német-osztrák képviselői,
hogy megalakítsák Német-Ausztria ideiglenes nemzetgyűlését. Ezzel elismerték
a Monarchia többi nemzetének önrendelkezési jogát, jogát az elszakadásra.

1968. október 21-én — az Österreichisches Ost- und Südost-Europa In-
stitut meghívására — ugyanabban a teremben ült össze a nemzetközi konferen-
cia megnyitóján a világ minden tájáról Bécsbe érkezett csaknem 200 történész,
hogy részt vegyen a Monarchia 50 évvel azelőtt bekövetkezett felbomlásának
okairól és következményeiről folyó vitában.

Az öt napos szimpozion előzetes programja 50 referátumot, korreferátumot
jelzett (11 osztrák, 11 csehszlovák, 6 magyar, 4 jugoszláv, 4 lengyel, 3 angol,
3 szovjet, 2 amerikai, 1 francia, 1 nyugat-német történész felszólalását), de ennél
több előadás hangzott el (a magyarok részéről is 9). Ezért már az olvasók érde-
kében sem törekedhetünk teljességre. Ez alól különben is felment Ránki György-
nek a Magyar Hírlap 1968. december 3-i számában megjelent cikke, amely érté-
kelte a tanácskozást, valamint Gonda Imrének a MTA Filozófiai és Történet-
tudományi Osztályának Közleményei 1968. 3. számában közölt részletes, alapos,
érdekes ismertetése. Így a lényeges kérdések megismétléséről lemondva, ezt a
két beszámolót egy-két olyan korreferátum ismertetésével egészítjük ki, amelyek-
ről eddig nem volt szó.

Elsőként a houstoni Rice egyetem professzorának, Dr. R. John Rathnak
előadásáról szólunk, amely sokoldalúan tájékoztat a Monarchia felbomlása
okairól kialakult nézetekről. Rath professzor az Egyesült Államokban megjelent
történeti munkákról és a közvéleményben ott uralkodó nézetekről beszélt.
Előadása értékes historiográfiai tanulmány, megjelent és megjelenés előtt álló
művek egész sorát ismertette.

Az első időkben a Wilson köré csoportosult történész tanácsadók voltak a
hangadók. Véleményük — hogy a Monarchiából hiányzott a politikai egység
legfontosabb eleme, a nyelv- és vérokonság, s így a felbomlás már régen előre-
vetette árnyékát — átment a köztudatba. Charles Homer Haskins és Robert
Howard Lord megállapították: Ausztria sohasem látta el feladatát, nem tartotta
tisztelőben a nemzetek jogait, nem nevelte a nemzeteket olyan önkormányzat-
ra, amely mellett előnyösnek találják, hogy tagjai lehetnek egy nagy politikai és
gazdasági egységnek. Archibald Cary Coolidge véleménye megegyezett Has-
kins, Lord és Seymour nézeteivel abban, hogy az osztrák birodalom mestersé-
ges létesítmény volt, amely rossz alapelvekre épült, erőszak hozta létre és zsar-
nokság tartotta fenn. Robert J. Kerner, a csoport legfiatalabb tagja, mindezt
kiegészítette azzal, hogy az összeomlás fő oka a cseh nemzet tagadása, a szlová-
kok legnagyobb nyomorban élő nemzeté váló degradálása, s más nemzeti kisebbsé-
gek törvényes jogainak semmibevétele volt.

A 20-as és 30-as években Ausztria történetéről az Egyesült Államokban kevés értékálló mű jelent meg. Az érdeklődők az angol Henry Wickham Steed és Robert W. Seton-Watson írásait böngészték. A gondolkodó amerikaiak nézete általában megegyezett Hamilton Fish Armstrong megállapításával: az összeomlás azért következett be, mert az egyik népnek a másik által való kizsákmányolása hosszú ideig tartott, s ez gyűlölködést váltott ki.

1929-ben végre alapvető, véleményt formáló munka jelent meg, *Jászi Oszkár*: A Habsburg-monarchia felbomlása című könyve. Az amerikai történészeknek szinte az egész tábora elfogadta Jászi megállapítását: a felbomlás nem véletlenül következett be, hanem hosszú, organikus folyamat lezáródásaként. A birodalom felbomlása társadalmi okok egész sorának elkerülhetetlen következménye. A Monarchia a középkori hitbizomány egy bizonyos fajtája volt, s hiányzott belőle az az összetartó eszme, amely népeit szolidaritásra készítette volna. Az abszolutisztikus rendszer merevsége, a földbirtokos osztállyal egyesült kizsákmányoló kapitalisták gazdasági és társadalmi nyomása megakadályozta a különböző nemzetek alkotó erejének kibontakozását. A Habsburgok alkalmatlanok voltak arra, hogy megfelelő állameszmét dolgozzanak ki. A Monarchia úgy omlott össze, mint ahogy egy túlérett alma leesik a fáról.

Jászi könyvének hatását, ha egyes kérdésekben eltér is a véleményük, több tudós írása tükrözi. Rath professzor ezek közé sorolja Vámbéry Rusztem, Edward Marz, S. Harrison Thomson, Victor S. Mamatey munkáit. Utóbbi arról írt, hogy a birodalom sorsát 1867 megpecsételte, mert Ausztria ekkor lemondott a „nemzetek feletti” bíró szerepéről, s a Habsburgok ezzel megölték az „osztrák eszmét”, és megfosztották a birodalmat létezése értelmétől.

Jászi könyve — amint az előadó mondta — az amerikai történészek számára az „ótestamentum” volt, míg az osztrák származású Robert A. Kann munkája az „új testamentum”. Az ő „prófétái” lettek a prágai születésű Hans Kohn és Arthur J. May, utóbbi e csoportban az egyetlen, aki nem Európából származik. R. John Rath megállapítása szerint Kann tudományosabban és szenvedélymentesebben közelíti meg a kérdést, mint Jászi. Robert A. Kann nézete sok kérdésben megegyezik Jásziéval, de a bomlás alapvető okát külső, külpolitikai tényezőkben látja. Véleménye szerint, ha az elkerülhetetlen világháború nem következik be, akkor a Monarchia még ma is létezhetne. Kann, valamint Hans Kohn és Arthur J. May felfogását fogadják el más amerikai szerzők is, közöttük Charles és Barbara Jelavich, Frederick G. Heymann, Stephen Fischer-Galati, Stephen D. Kertesz, Denis Sinor és Alfred Low.

Itt közbevetően meg kell jegyeznünk, hogy a bécsi ötnapos szimpozion előadások sorozata volt és a különböző vélemények, nézetek megvitatására nem került sor. De hogy a felfogások eltérőek, az sok kérdésben így is kifejezésre jutott. Nyilvánvaló, hogy Robert A. Kann professzor fent ismertetett koncepciójával nem értett egyet Dr. Fritz Fellner professzor, a salzburgi egyetem Történelmi Intézetének vezetője. Kiderült ez bevezető előadásából, amelyben többek között arról is szólt, hogy a Monarchia felbomlásának okait nem magyarázhatjuk csak külső körülményekkel, a belső tényezők alapos, sokoldalú elemzésére van szükség.

Visszatérve R. John Rath előadására, a továbbiakban elmondotta, hogy az amerikai történészek a két világháború közötti időszakban a Monarchia felbomlásával, Ausztria, Magyarország és az utódállamok történetével nem foglalkoztak. Németországot tekintették a fő háborús ellenségnek, amely Európa

békéjét fenyegeti. Figyelmüket az a dráma kötötte le, amely a második világháborúhoz vezetett.

A második világháború után egyes szerzők — elfogadva ugyan Robert A. Kann véleményét — a Monarchia összeomlásának okaként még más tényezőket is kiemeltek: gazdasági romlás, az antant propagandája, az orosz forradalom, az elnyomott nemzetek római konferenciája, a különbéke megkötésének elmulasztása stb. 1961-ben, amikor Fritz Fischer „Griff nach der Weltmacht” című könyve megjelent, a körülötte kialakult vita hevében egyes amerikai tudósok Németországot tették felelőssé a Habsburg-birodalom felbomlásáért. Az antantnak és az Egyesült Államoknak az 1918-as eseményekben játszott szerepét úgy ítélték meg, hogy a szövetséges hatalmak közvetlenül nem vettek részt az Osztrák-Magyar Monarchia bomlasztásában. Csak az 1918 májusi, Spaa-ban tartott értekezlet után biztatták az elnyomott nemzeteket az elszakadásra. A párizsi békekonferencia akkor ült össze, amikor a Monarchia szétesése már befejezett tény volt, így nem lehetett szerepe ebben, csak az utódállamok területének megállapításában.

Rath professzor kijelentette, hogy az amerikai tudomány a Habsburg-kérdést illetően lekötöleztette Európának, mert az onnan származó tudósok vetették meg az alapját az ezzel foglalkozó munkáknak. Megállapította, hogy Jászi és Kann munkája kivételével az amerikai művek politika-, diplomácia-történettel foglalkoznak, leíró módon. Tanulniuk kell a társadalomtudományokkal foglalkozók módszeréből, hogy ne csak a felszín mutassák, hanem mélyebbre ássanak. Egyetlen könyv sem foglalkozik a gazdasági és a társadalmi struktúrával, sem azzal, hogy hogyan változott az egyes osztályok, rétegek helyzete a háború alatt, hogyan erősödött Habsburg-ellenességük. A kutatás új módszerei újabb perspektívákat nyithatnak, és csak így gazdagodhatnak ismereteink az adott kérdéstről.

A konferencia a kutatás új, követendő módszereként üdvözölte Dr. *Pavla Horská* cseh-szlovák történész „A közép-európai nemzetek társadalmi struktúrája Ausztria-Magyarország összeomlásának időszakában” című korreferátumát. A szerző Csehország egy évszázados gazdasági fejlődéséről és a gazdasági fejlődés nyomán a társadalmi struktúrában végbemenő változásokról nyújtott áttekintést, és ennek alapján vonta le politikai következtetését.

A cseh fejlődés menetét összehasonlította a német fejlődéssel, megállapítva, hogy Közép-Európa legrégebbi és legnagyobb ipari területe az államhatártól függetlenül fejlődött ki a gyáripár kezdeti időszakában a Szász Királyság területén, Szilézia egy részén, amely korábban Ausztriához, majd Poroszországhoz tartozott, valamint Csehország északi vidékein. A XIX. század elején ezek a területek váltak Közép-Európa ipari forradalmának szülőföldjévé. *Pavla Horská* felhívta a figyelmet annak politikai jelentőségére, hogy a cseh tartományok ipari központja Észak-Csehországból, ahol a lakosság többsége német volt, áthelyeződött a túlnyomóan cseh többségű területekre. Bár a német polgárok tőkerészesedése a cseh tartományok iparosításában jelentős volt, a döntő tényező mégis az, hogy a cseh lakosság intenzíven részt vehetett azokban a gazdasági változásokban, amelyek az ún. ipari társadalom megszületéséhez vezettek.

Az előadó bizonyító anyagokkal, adatokkal támasztotta alá, hogy a cseh tartományok miért tölthették be az „ipari Nyugat” szerepét a Habsburg-birodalomban, noha gazdasági struktúrájuk inkább hasonlított a közép-német államokéhoz, mint a nyugat-németekéhez. A továbbiakban a mezőgazdasági fejlődés

dés irányát és a századfordulón kialakuló, a társadalmi struktúrában végbenő változásokat ismertette összehasonlító statisztikai adatok alapján. Nőtt az ipari munkások és alkalmazottak száma, és a munkások számának emelkedésével nőtt politikai mozgalmuk tömegjellege. A XX. század elején a közép-európai ipari központok a társadalmi forradalom jelentős fészkeivé váltak, és hatásuk kiterjedt a mezőgazdasági munkásokra is.

Nem ismertethetjük minden részletében ezt az érdekes, tudományosan megalapozott előadást. Vázlatosan csak annyit kívántunk elmondani, amennyi érthetővé teszi, milyen módszerrel jutott el az előadó a befejező részben levont következtetéséhez: Az a cseh nép, amelyet a külföldi megfigyelők még a XIX. század végén is csak egy népesoportnak tekintettek, a XX. század elején képessé vált demokratikus állam alakítására. Nem tulajdonítható ez csupán a politikai vezetők tevékenységének, vagy az első világháború alatt kialakult nemzetközi csoportosulásnak. Vitathatatlanul fontos tényező volt az, hogy a vezetők politikájukban fejlett társadalmi struktúrára támaszkodhattak, s ez elsősorban az előrehaladott iparosodásnak köszönhető.

Ha összevetjük a Magyar Hírlapban és a II. Osztály Közleményeiben megjelent alapos és részletes, értékelő ismertetést és ezt a rövid kiegészítést, talán érzékelhetővé válik a kongresszus sokszínű, a tudományos kutatás eredményeit felsorakoztató, gondolatokban és tisztázásra váró problémákban gazdag anyaga. Köszönet illeti osztrák vendéglátóinkat a tudományos és baráti légkörben megrendezett konferenciáért. Rendkívül hasznos lesz, ha — mint szándékukban áll — valamennyi előadást gyűjteményes kötetben kiadják. Változatos, sokoldalú tematikájánál fogva a kötet a történészek széles körű érdeklődésére tarthat számot, és majd az egész anyag beható tanulmányozásával mód nyílik megalapozott vitáirásokkal sok kérdés további kibontására, tisztázására.

Gábor Sándorné